ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

XOJA ORIF REVGARIY MEROSINING ZAMONAVIY DINSHUNOSLIK NUQTAYI NAZARIDAN TAHLILI

Adizov Bekzod Baxtiyorovich
Shofirkon tuman “Xoja Orif Revgariy Mohitobon” masjidi imom noibi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23296828

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xoja Orif Revgariyning hayoti, diniy-ma’rifiy qarashlari va tasavvufiy merosi zamonaviy dinshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Allomaning Xojagon tariqati rivojidagi o‘rni, “Orifnoma” risolasining ma’naviy-axloqiy mazmuni, tavba, nafsni tarbiyalash, qalb pokligi va inson kamoloti kabi masalalarga doir qarashlari yoritiladi. Shuningdek, uning merosini tarixiylik, manbashunoslik va qiyosiy tahlil metodlari asosida o‘rganishning ilmiy ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Xoja Orif Revgariy, dinshunoslik, tasavvuf, Xojagon tariqati, Naqshbandiya, “Orifnoma”, ma’naviy meros, tavba, nafs tarbiyasi, diniy-ma’rifiy qarashlar.

Markaziy Osiyo xalqlari tarixida islom dini va tasavvuf ta’limoti ma’naviy hayot, axloqiy qadriyatlar hamda ijtimoiy munosabatlarning shakllanishida muhim o‘rin tutgan. Ayniqsa, Buxoro vohasida shakllangan tasavvufiy maktablar diniy bilimlar, ma’naviy kamolot va inson tarbiyasiga oid qarashlarning rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan. Ushbu jarayonda Xoja Abdulxoliq G‘ijduvoniy, Xoja Orif Revgariy, Xoja Mahmud Anjir Fag‘naviy va boshqa tasavvuf namoyandalarining faoliyati alohida ahamiyatga ega [1; 2]. Xoja Orif Revgariy Xojagon tasavvufiy an’analarining yirik namoyandalaridan biri hisoblanadi. U Abduxoliq G‘ijduvoniy ta’limotining davomchisi sifatida mazkur an’analarning rivojlanishiga hissa qo‘shgan. Uning nomi, xususan, “Orifnoma” risolasi va unda ifodalangan tasavvufiy-axloqiy qarashlar bilan bog‘liq [1; 3].

Bugungi kunda alloma merosini o‘rganish faqat tarixiy yoki diniy ma’lumotlarni jamlash bilan cheklanmaydi. Uni dinshunoslikning ilmiy tamoyillari asosida, tarixiy sharoit, diniy tafakkur, ma’naviy qadriyatlar va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog‘liqlikda tadqiq etish zarur. Shu jihatdan Xoja Orif Revgariy merosini zamonaviy dinshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilish dolzarb ilmiy masalalardan biridir.

Tadqiqotning maqsadi — Xoja Orif Revgariyning diniy-ma’rifiy merosini o‘rganish, uning tasavvufiy qarashlarini tahlil qilish hamda ushbu merosning zamonaviy dinshunoslikdagi ilmiy va ma’naviy ahamiyatini ochib berishdan iborat.

Tadqiqot metodlari. Maqolada tarixiylik, manbashunoslik, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va diniy-falsafiy tahlil metodlaridan foydalanildi.

Asosiy qism. Xoja Orif Revgariyning hayoti va Xojagon tariqatidagi o‘rni quyidagichadir. Xoja Orif Revgariy Buxoro vohasidagi Revgar qishlog‘i bilan bog‘liq tasavvuf namoyandasi bo‘lib, manbalarda uning hayoti XII asrning ikkinchi yarmi va XIII asr bilan bog‘lanadi. Ayrim manbalarda uning tavallud va vafot sanalari turlicha ko‘rsatilgani sababli, bu ma’lumotlarni tarixiy manbalar asosida qiyoslab o‘rganish lozim [1; 2]. Xoja Orif Revgariyning tasavvufiy qarashlari Abduxoliq G‘ijduvoniy an’analari bilan chambarchas bog‘liq. G‘ijduvoniy asos solgan Xojagon yo‘nalishi insonning ichki dunyosini tarbiyalash, nafsni nazorat qilish, ma’naviy poklik va kundalik hayotda axloqiy mas’uliyatni saqlash kabi tamoyillarga e’tibor qaratgan. Revgariy ushbu an’analarni davom ettirgan va rivojlantirgan tasavvuf pirlari qatorida tilga olinadi [1; 3].

Dinshunoslik nuqtayi nazaridan Xoja Orif Revgariy faoliyatini o‘rganishda uning tarixiy shaxs sifatidagi faoliyati bilan keyingi davrlarda shakllangan tasavvufiy rivoyatlarni farqlash muhimdir. Tasavvufiy manbalarda avliyolarning hayoti ko‘pincha ibratli hikoyalar, karomatlar va ma’naviy fazilatlar bilan tavsiflanadi. Bunday ma’lumotlar diniy tasavvurlar tarixini o‘rganishda muhim bo‘lsa-da, ularni tarixiy dalillar bilan aynan bir xil deb qabul qilish mumkin emas. Ali Gibran Siddiqui Xojagon va ilk Naqshbandiya an’analarini o‘rganishda keyingi davrlarda yozilgan tasavvufiy manbalar bilan dastlabki tarixiy dalillar o‘rtasidagi farqlarni hisobga olish zarurligini ta’kidlaydi [4]. Mazkur yondashuv Xoja Orif Revgariy merosini ham xolis va tanqidiy o‘rganish imkonini beradi.

“Orifnoma” risolasi va uning diniy-falsafiy mazmuni haqida maqolada quyidagilarni bayon qilamiz. Xoja Orif Revgariy nomi bilan bog‘liq asosiy manbalardan biri “Orifnoma” risolasidir. Mazkur asar tasavvufiy tushunchalar, ruhiy kamolot va axloqiy tarbiyaga oid qarashlarni o‘rganishda muhim manba sifatida e’tirof etiladi [2; 3]. Dildora Raxmatovaning “Orifnoma”ga oid manbalar va ularni tahlil qilish xususiyatlariga bag‘ishlangan tadqiqotida risolaning mazmunini o‘rganishda tarixiy, diniy-falsafiy va matnshunoslik yondashuvlarining ahamiyati ko‘rsatib berilgan [2]. Bu esa asarni faqat diniy nasihatlar to‘plami sifatida emas, balki o‘z davrining tasavvufiy tafakkuri va ma’naviy qadriyatlarini aks ettiruvchi manba sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. “Orifnoma” bilan bog‘liq qarashlarda tavba, nafsni tiyish, qalbni poklash va insonning o‘z xatti-harakatlari uchun mas’uliyatini anglash masalalari alohida ahamiyatga ega. Tavba tasavvufiy tafakkurda insonning o‘z xatolarini tan olishi, ulardan voz kechishga intilishi va axloqiy hayotini yaxshilashga qaror qilishi bilan bog‘liq. Shu ma’noda tavba faqat diniy marosim yoki og‘zaki iqror emas, balki insonning ichki o‘zgarishi va xulq-atvorini takomillashtirish jarayoni sifatida talqin qilinadi [1; 3].

Dinshunoslik tahlilida bunday tushunchalarning diniy mazmuni bilan bir qatorda, ularning axloqiy va ijtimoiy vazifasi ham o‘rganiladi. Jumladan, o‘z xatosini tan olish, boshqalarga zarar yetkazmaslik, halollikni saqlash va o‘zini nazorat qilish kabi qadriyatlar insonning jamiyatdagi munosabatlariga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bilan birga, “Orifnoma” matnining turli nusxalari, tarjimalari va nashrlarini o‘zaro qiyoslash asardagi qarashlarning asl mazmunini aniqroq tushunishga yordam beradi. Shu sababli risolani o‘rganishda matnning mualliflik masalasi, qo‘lyozmalar tarixi va tarjima jarayonida yuzaga kelgan o‘zgarishlarni ham hisobga olish lozim [2; 3].

Xoja Orif Revgariy qarashlarida ma’naviy kamolot va nafs tarbiyasi haqida yuqidagi ma’lumotlar bayon etildi. Tasavvuf ta’limotining muhim yo‘nalishlaridan biri insonning ichki dunyosini tarbiyalash va axloqiy kamolotga erishish masalasidir. Xoja Orif Revgariy merosini o‘rganishda ham ushbu masala muhim o‘rin tutadi. Nafs tarbiyasi insonning o‘z istaklarini boshqarishi, manmanlik, kibr va xudbinlik kabi salbiy xususiyatlardan uzoqlashishga intilishi bilan bog‘liq ma’naviy jarayon sifatida talqin etiladi [1; 3]. Nafsni tarbiyalash tushunchasini zamonaviy dinshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilish diniy axloq va inson xulq-atvori o‘rtasidagi munosabatlarni tushunishga imkon beradi. Bunda tasavvufiy qarashlarning tarixiy mazmunini saqlagan holda, ularning shaxsiy mas’uliyat, o‘zini nazorat qilish, sabr-toqat va boshqalarga hurmat kabi qadriyatlar bilan aloqasi ochib beriladi.

Qalb pokligi tushunchasi ham tasavvufiy tafakkurning muhim jihatlaridan biridir. U insonning tashqi xatti-harakatlari bilan ichki niyati o‘rtasidagi uyg‘unlikni anglatadi. Bunday yondashuvda ezgu amal faqat tashqi ko‘rinish bilan emas, balki uning ortidagi niyat, samimiyat va mas’uliyat bilan ham baholanadi.

Xoja Orif Revgariy merosining bugungi kundagi ahamiyati, avvalo, ushbu axloqiy tushunchalarni tarixiy-diniy kontekstda o‘rganish orqali namoyon bo‘ladi. Bunda tasavvufiy ta’limotning o‘ziga xos diniy mazmunini zamonaviy psixologik yoki pedagogik tushunchalar bilan to‘liq tenglashtirishdan saqlanish zarur. Aksincha, ularning o‘xshash jihatlari va farqlari ilmiy asosda ko‘rib chiqilishi lozim.

Xoja Orif Revgariy merosining zamonaviy dinshunoslikdagi talqini haqidagi ma'lumotlar quyidagicha bayon etildi. Zamonaviy dinshunoslik dinni faqat e'tiqodlar majmui sifatida emas, balki tarixiy, ijtimoiy, madaniy va ma'naviy hodisa sifatida ham o'rganadi. Shu nuqtayi nazardan Xoja Orif Revgariy merosi bir necha yo'nalishda ilmiy tahlil qilinishi mumkin.

Birinchidan, **tarixiy yondashuv** allomaning yashagan davri, Buxoro vohasidagi diniy muhit va Xojagon an'analarining shakllanish sharoitlarini o'rganishga xizmat qiladi. Bu yondashuv orqali Revgariy faoliyatining o'z davridagi diniy-ma'rifiy jarayonlar bilan aloqasi aniqlashtiriladi.

Ikkinchidan, **manbashunoslik yondashuvi** "Orifnoma" va alloma haqidagi boshqa yozma manbalarning kelib chiqishi, saqlanishi, mazmuni va ishonchlilik darajasini tahlil qilishni nazarda tutadi. Ayniqsa, qo'lyozma nusxalarini aniqlash, tarjimalarni taqqoslash va keyingi davrlardagi talqinlarni ajratish ilmiy xulosalarning asoslanganligini oshiradi [2; 3].

Uchinchidan, **qiyosiy dinshunoslik yondashuvi** Xoja Orif Revgariy qarashlarini Xojagon va ilk Naqshbandiya an'analari doirasidagi boshqa tasavvuf namoyandalarining qarashlari bilan solishtirish imkonini beradi. Bunday qiyoslash umumiy tamoyillar bilan bir qatorda, alohida shayxlar ta'limotidagi farqlarni ham ko'rsatadi. Siddiqui tadqiqotida Xojagon an'analarini keyingi davrlardagi yaxlit Naqshbandiya tizimi bilan bir xil deb qabul qilish tarixiy jarayonlarning murakkabligini soddalashtirib yuborishi mumkinligi qayd etiladi [4].

To'rtinchidan, **diniy-falsafiy yondashuv** tavba, ma'naviy poklanish, nafs tarbiyasi va inson kamoloti kabi tushunchalarning mazmunini ochib berishga xizmat qiladi. Bu yondashuv orqali tasavvufiy merosda insonning o'zini anglash, axloqiy javobgarligi va ma'naviy o'zgarishiga qanday ma'no berilgani tahlil qilinadi.

Beshinchidan, **ijtimoiy-madaniy yondashuv** alloma merosining Buxoro vohasi ma'naviy hayotidagi o'rni, avlodlar o'rtasida diniy-ma'rifiy qadriyatlarning uzatilishi va tarixiy xotiraning shakllanishi bilan bog'liq jihatlarini o'rganadi.

Mazkur yondashuvlarning uyg'unligi Xoja Orif Revgariy merosini bir tomonlama talqin qilishning oldini oladi. Natijada uning qarashlari tarixiy shaxs, tasavvuf namoyandasi va ma'naviy meros egasi sifatida har tomonlama o'rganilishi mumkin. Xoja Orif Revgariy merosini zamonaviy sharoitda o'rganish tarixiy xotirani mustahkamlash, Markaziy Osiyo tasavvuf maktablari haqida ilmiy tasavvurni kengaytirish va diniy-ma'rifiy qadriyatlarni chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Uning nomi bilan bog'liq manbalarda aks etgan axloqiy qarashlar halollik, kamtarlik, sabr, o'zini nazorat qilish va ezgu amallarga intilish kabi masalalarni muhokama qilish uchun asos bo'la oladi [1; 3]. Biroq alloma merosining zamonaviy ahamiyatini belgilashda tarixiy matnlarni hozirgi davr tushunchalariga sun'iy ravishda moslashtirmaslik muhimdir. Har bir fikr avvalo o'z davrining diniy va madaniy sharoitida izohlanishi, undan keyingina bugungi kun bilan bog'liq jihatlari ko'rib chiqilishi kerak.

Shuningdek, tasavvufiy merosni o'rganish yosh avlodda tarixiy merosga hurmat, ma'naviy qadriyatlarga e'tibor va turli diniy qarashlarni ilmiy asosda anglash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi mumkin. Bunda diniy e'tiqodga oid hukmlar bilan ilmiy tahlil natijalarini farqlash, manbalarni tekshirish va dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xoja Orif Revgariy merosini o'rganish istiqbollari, avvalo, "Orifnoma"ning qo'lyozma nusxalarini aniqlash, matnlarini qiyosiy o'rganish, tarixiy manbalar bilan solishtirish va uning tasavvufiy qarashlarini Markaziy Osiyo diniy tafakkuri doirasida tahlil qilish bilan bog'liq. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlar alloma merosining ilmiy jihatdan asoslangan va xolis talqinini yaratishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, Xoja Orif Revgariy merosi Markaziy Osiyoda shakllangan tasavvufiy tafakkur va diniy-ma'rifiy an'analarni o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Uning Xojagon

an’analari rivojidagi o‘rni, “Orifnoma” risolasi bilan bog‘liq qarashlar hamda tavba, nafs tarbiyasi va ma’naviy kamolot masalalari zamonaviy dinshunoslik uchun muhim tadqiqot yo‘nalishlarini tashkil etadi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, alloma merosini chuqur o‘rganishda tarixiylik, manbashunoslik, matnshunoslik va qiyosiy dinshunoslik metodlarini birgalikda qo‘llash zarur. Ayniqsa, tarixiy dalillar bilan tasavvufiy rivoyatlarni farqlash, asarning turli nusxalarini qiyoslash va keyingi davrlardagi talqinlarni hisobga olish ilmiy xulosalarning ishonchliligini oshiradi.

Umuman olganda, Xoja Orif Revgariy merosini zamonaviy dinshunoslik nuqtayi nazaridan o‘rganish nafaqat tarixiy-diniy bilimlarni boyitadi, balki Markaziy Osiyo tasavvuf maktablarining ma’naviy va madaniy taraqqiyotdagi o‘rnini chuqurroq anglashga ham imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xoja Muhammad Orif ar-Revgariy. Orifnoma. – Toshkent: Navro‘z, 1994.
2. Raxmatova D. Xoja Orif Revgariy va uning “Orifnoma” asariga oid manbalar hamda ularni tahlil etishning o‘ziga xos xususiyatlari // FarDU ilmiy xabarlari. – 2020. – T. 7, № 2. – B. 75–79.
3. Haqqul I. Xoja Orif Mohitobon. – Toshkent, 1996.
4. Siddiqui A. G. The Medieval Khwājagān and the Early Naqshbandīyya // Oxford Research Encyclopedia of Asian History. – 2018. – DOI: 10.1093/acrefore/9780190277727.013.286.
5. Trimingham J. S. The Sufi Orders in Islam. – Oxford: Oxford University Press, 1971.